

הרב יגאל קמינצקי

יציאה לעבודה של אדם מקבוצת סיכון-גבוה עד כמה מותר לאדם לסכן את חייו בעבור פרנסתו וממונו?

בתקופת מגפת הקורונה נדרשו אנשים מבוגרים או בעלי רקע רפואי מורכב להישאר בביתם, והדבר מנע לא פעם יכולת השתכרות. בשל כך נשאלתי:

יש לי עסק ממנו אני מתפרנס. אני נמצא בקבוצת סיכון-גבוה ונאסר עלי לצאת לעבודה. ברם, נוכחותי בעסק חיונית לתפעולו; בלעדיי, העסק יקרוס ואף אשקע בחובות גדולים שאין לי מאין לכסותם. בנוסף, האבטלה, החרדה לעתידי הכלכלי, יחד עם הבדידות בביתי [אני אלמן שכל ילדיי כבר עזבו את "הקן"] "הורגים" אותי. עד כמה מותר לי להסתכן ולחזור לעבודה?

בחינת השאלה מעלה שהיא מתחלקת לשניים. א. עד כמה מותר לאדם לסכן את עצמו בעבור פרנסתו? ב. האם מותר לאדם להתפרנס כשהדבר גורם לסיכון אחרים, ואם כן - באילו תנאים?

להלן נמקד את דברינו רק בשאלה הראשונה.

נקדים ונאמר שככלל, התורה נותנת משקל לממונו של האדם. זאת ועוד: הכרעה בין נושאים קוטביים, כגון בין טמא לטהור ובין מותר לאסור, נוחה יותר יחסית, לפי שקיימת ברירת מחדל: בדאורייתא להחמיר¹ ובדרבנן להקל. קשה יותר היא ההכרעה בין ערכים חיוביים, כגון בין אמת לשלום² או בין חיי האחד לחיי זולתו, שכן שם קולא לאחד היא חומרא לשני ולהפך. בנושאים שכאלה נדרש יתר דיוק והעמקה.

---

1 כמובן אסור להחמיר שלא כדין, אך במקום שאין הכרעה, בשאלות דאורייתא מחמירים, ראה עבודה זרה ז ע"א.

2 אך ראה יבמות סה ע"ב.

א. הכרעה בין חיים לחיים

החיים מורכבים משני ממדים: עצם החיים ותוכן החיים. בפשטות, עצם החיים גובר: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" (דברים ד, טו), וכן "וחי בהם" (ויקרא יח, ה) - ולא שימות בהם (יומא פה ע"ב). אולם ישנם ערכים שהם מהות ותכלית החיים; עליהם נצטוונו למסור את הנפש, כגון עברה על אחת מג' עבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים,³ יציאה למלחמה, כולל למלחמת רשות גם כאשר ברור שחלק מהלוחמים ישלם על כך בחייו,⁴ ועוד.

כמו כן, לכל אדם ישנם צרכים הכרחיים לעצם החיים, כגון פרנסה, משפחה, ילדים וכו'. יש אנשים שבהיעדר אחד מהם, אף שבפועל הם חיים, הם חשים "חי מת".

כך כותבת הגמ' בנדרים (סד ע"ב):

ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים. עני - דכתיב: כי מתו כל האנשים, מצורע - דכתיב: אל נא תהי כמת, וסומא - דכתיב: במחשכים הושיבני כמתי עולם, ומי שאין לו בנים - דכתיב: הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי.

הרחבת נוספת אנו מוצאים ברד"ק (יחזקאל יח, ו):

...הגוף הרעב והחולי והשבוי וכל זה והדומה לו יקרא מיתה, כי מי שחייו רעים חשוב כמת, וכמה מן הנביאים בחייהם שאלו מיתתם...

דבר זה נכון במיוחד לגבי ממון, שבלעדיו האדם חשוב כמת.

הסיבה שאדם חשוב כמת, אינה רק מפני שאין לו צורכי קיום, אלא בעיקר מפני הבושה. כך כתוב בתיקוני זוהר (סו ע"ב):

ועני חשוב כמת - מה מיתה אנפוי משתניין, כגוונא דא עני אנפוי משתניין, והא אוקמוהו כרום זלות לבני אדם, מאי כרום זלות, אלא מאן דאצטרין לברייתא אנפוי משתניין ככרום.

כלומר כשנותנים לעני צדקה, דווקא אז כשהוא מקבל את צרכיו, פניו משתנים כמת מרוב בושה. כך כתב גם בפירוש הש"ך⁵ על התורה (דברים טו, ט):

3 הרמב"ם, הל' יסודי התורה ה, ב.

4 מנחת חינוך, ואתחנן, מצוה תכה.

5 רבי מרדכי הכהן - בעל הש"ך על התורה, מתלמידי הבית יוסף.

מצאתי כתוב עני חשוב כמת, רצה לומר עני שהיה עשיר וירד מנכסיו הוא כמת, שבכל עת שהוא מקבל צדקה הוא מת.

בגמרא בבבא קמא (ק"ט ע"א) אף מצינו הפלגה יותר גדולה: שכל נטילת ממון מאדם חשובה כנטילת נשמה:

אמר רבי יוחנן: כל הגוזל את חבירו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר: כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח.

פעמים שעניות יכולה אף להביא למיתה ממש, כפי שמצינו בכתובות (סז ע"ב):
הוא דאתא לקמיה דרבי נחמיה, אמר ליה במה אתה סועד? א"ל בבשר שמן ויין ישן. רצונך שתגלגל עמי בעדשים? גלגל עמו בעדשים ומת.

חז"ל הכירו בכך שהיזקקות לבריות נחשבת לביזיון גדול ביותר, עד שאמרו (פסחים ק"ג ע"א): "פשוט נבלות בשוק ואל תצטרך לבריות". עדיף להתבזות במלאכה היותר בזויה ולא להזדקק לבריות. וכן אמרו (שם): "עשה שבתך חול ואל תזדקק לבריות". עדיף לבזות את השבת ולא להתבזות בקבלת צדקה.

נראה שמטעם זה, אדם שירד מנכסיו נותנים לו די מחסורו אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. עד כדי כך מגיעים הדברים, שהגמ' (שם) מספרת: "אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו; פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין". וקשה כיצד הלל, נשיא ישראל, זלזל כ"כ בכבודו. ואמנם ישנה מחלוקת בגמ' בקידושין (לב ע"ב) אם נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, והרמב"ם (הל' תלמוד תורה ו, ו) פסק שכבודו מחול, אך נשיא אינו יכול למחול על ביזיונו. כך פסק הרמב"ם (הל' סנהדרין כה, ד): "כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלושה כדי שלא יתבזה בפניהם". ומצאנו שהיעב"ץ⁶ תירץ, שהמעשה עם הלל היה קודם שעלה הלל לארץ ישראל ולפני שנתמנה לנשיא. בקובץ שיעורים⁷ הציע שזה היה במקום שלא הכירוהו, ולכן אין זה נחשב לזלזול בכבודו. ועדיין יש לשאול, מדוע לא תירצו שמותר לנשיא לבזות את עצמו לצורך מצווה, כנפסק ברמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש יג, ד): "ואם היה חסיד ועושה לפני משורת הדין, אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו

6 הגהות על הש"ס שבסוף מסכת כתובות - לדף סז ע"ב.

7 כתובות אות רכו.

רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בהן פורק וטוען עמו?"

אלא שיש לחוש לשיטת הרא"ש (בבא מציעא פ"ב סי' כא), שאסר להתבזות גם לדבר מצווה: "ויראה לי כיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו איסור הוא לגבי דידיה שמזלזל לכבוד תורה במקום שאין חייב... ואין לו רשות לזלזל בכבודו".

ברם נראה שלהלל היה מותר לרוץ וזאת אליבא דכו"ע, ואף להתבזות, לפי שיש מצבים שמילוי צרכיו של אדם שירד מנכסיו הם בבחינת פיקוח נפש ממש, וכפי שראינו בגמ' לעיל. לכן הלל התיר לעצמו לנהוג כפי שנהג, מדין פיקוח נפש של העני, הדוחה איסורים.

אמת, התורה מצפה מאדם שיעמוד בניסיונות שהקב"ה מזמן לו, וימשיך לחיות אף כשאין לו את הצרכים ההכרחיים הללו. אך ישנן מצוקות הדוחפות אנשים למצבים קשים כדיכאון עמוק, התקף לב, שבץ מוחי וכדו'. מצאנו לצערנו אף מקרי קיצון שאנשים, ל"ע, שלחו יד בנפשם. לאור זאת, בדיון עד כמה מותר לאדם לסכן את עצמו, חובה להביא בחשבון גם נתונים אלו.⁸

ב. האם חובת "ונשמרתם מאד לנפשתיכם" כוללת גם סיכון חיים בעבור פרנסה?

כתוב בספר דברים (כד, יא-טו):

לא תעשק שכיר עני ואביון... ביומו תתן שכרו... כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו....

⁸ אציין כבדרך אגב, שכבר בגוש קטיף חיינו תחת טרור כשני עשורים והתמודדנו עם דילמות קשות הדורשות להכריע בין חיים לחיים (אמנם בסיטואציות הלכתיות שונות), כגון אחות בביה"ח סורוקה, שעבדה משמרות ערב וחזרה בשעות המאוחרות של הלילה, בתקופה שבה הנסיעה בכביש גוש קטיף בלילה הייתה מסוכנת, והשאלה הייתה אם להפסיק את עבודתה או להמשיך בה.

וכן בתקופה שבה נרצחו חקלאים יהודים בידי פועליהם הערביים, עלתה השאלה אם להמשיך להעסיקם ולהסתכן במעשי רצח נוספים או לפטרם, דבר שיפגע משמעותית בפרנסה ובקיום, ועלול אף להביא לנטישת המקום, ועוד.

ופירוש רש"י:

ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות,
עלה בכבש ונתלה באילן.

מקורו של רש"י הוא בגמרא בבא מציעא (קיא ע"ב):

ורבי יוסי ברבי יהודה, האי לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר מאי עביד
ליה? מיבעיא ליה לכדרב אסי... ואידך: מ"ואליו הוא נושא את נפשו"
נפקא, דבר המוסר נפשו עליו. ואידך ההוא מבעיא ליה לכדתניא ואליו
הוא נושא את נפשו, מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו
למיתה - לא על שכרו? דבר אחר...

מוצגת א"כ מחלוקת בפשר משמען של המילים "ואליו הוא נושא את נפשו".
לפירוש השני הכוונה היא לעני שאין לו מה לאכול ונושא את נפשו אל השכר
שבצעדיו ימות. כך כתב רמב"ן על התורה (שם):

...ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו מיד, ושלא תבוא עליו
השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, כי עני
הוא כרובי הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון
להחיות נפשו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד הנה ילך לביתו
וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה.

אך לפי הפירוש השלישי, "נפשו" הכוונה לפרנסתו. כך מסביר שם רש"י:

כל עצמו הוא מוסר נפשו עליו, לעלות בכבש גבוה וסיכן בעצמו ליפול,
ולתלות באילן כשעלה עליו למסוק זיתים, ולגדור תמרים ומסר נפשו
עליו למיתה, שמא יפול מן הכבש או מן האילן.

לפי פירוש זה, אדם מוסר את נפשו לא רק בעבור פת לחם, אלא גם על הדרך
שבה הוא מגיע לקיום נפשו. אדם מוכן לעבוד ולעמול קשה ואף למסור את
הנפש כדי להתפרנס בכבוד ולא לקבל "נהמא דכיסופא". עפ"י פירוש זה
הפרנסה היא "נפשו" של האדם (ברור מק"ו שפירוש זה לא בא לחלוק על
הפירוש השני אלא להוסיף עליו).

ג. הסתכנות לפרנסה - עד כמה?

כתב בשו"ת צמח צדק [הקדמון], סי' ו':

...הכתוב אומר לא תעשוק שכיר וגו' ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ופירש רש"י אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות עלה בכבש ונתלה באילן, והוא עפ"י הברייתא ב"מ קי"ב ... ופירש רש"י... משמע דדבר מצוי הוא ושכיח הוא שפועל מת מחמת מלאכתו ומתחילה כשנשכר למלאכה אסיק אדעתיה לשמא יפול וימות, ולכן הזהירה תורה לתת שכר שכיר בזמנו כיון שהוא נושא את נפשו על השכר...

מדברי הצ"צ עולה שמותר לאדם להסתכן מאוד לצורך פרנסתו, גם בדבר שמצויה ושכיחה בו סכנת חיים.

ובשו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא יו"ד סי' י) כתב:

כל העוסקים בזה (= בציד) צריכין להיכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם... ומי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו ואמרו רז"ל מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה לא על שכרו.

ברור שמה שכתב "אין ברירה", לא התכוון לומר שאם לא יצא לסחור ימות ברעב, שהרי הוא אומר באופן כללי שהתורה התירה לסוחרים לצאת לים לצורך פרנסתם ולא רק לצורך פת לחם. אמנם לא ברור לגמרי אם כוונת הנוב"י היא כצ"צ, שגם בסכנה שכיחה ומצויה הדבר מותר לצורך פרנסה, וכמו שכתב "שכל מה שהוא לצורך פרנסה, אין ברירה והתורה התירה", או שהשוואה לסוחרי ימים מלמדת שכוונתו לדרגת סכנה נמוכה יותר. בכל מקרה לשון המקורות שהבאנו לעיל, נוטה כהבנת הצ"צ והנוב"י שמותר לאדם להסתכן הרבה לצורך פרנסה.

הראי"ה קוק (משפט כהן סי' קמג) חולק על עיקרון זה, ופוסק שאסור לאדם להסתכן כלל, גם לא לצורך פרנסה, אא"כ מדובר בסכנה רחוקה:

9 [ראה גם מאמרו של הרב שלמה אישון, בספר זה. המערכת]

...ואליו הוא נושא את נפשו, מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר
א"ע למיתה - לא על שכרו, שאין הכוונה במקום סכנה גמורה או ספק
קרוב, שהוא איסור גדול שיכנס בזה בשביל פרנסה, ולא ברשיעי עסקינן,
אלא חשש רחוק.

ויש להקשות על דבריו:

א. מהמקורות לעיל עולה שמותר לאדם לסכן משמעותית את נפשו בעבור
פרנסתו: עלה בכבש נתלה באילן ומסר עצמו למיתה. ואמנם נאמר "ונשמרתם
מאד לנפשותיכם" וכן "וחי בהם" ולא שימות בהם, שאדם חייב לשמור היטב על
חייו ולא להסתכן כלל, ברם מן האמור מעלה עולה שאין זה אלא רק בתחומים
אחרים ולא בפרנסה, שהיא חייו של אדם, ובה התורה התירה להסתכן הרבה.

ואם תאמר שהרב קוק יסביר שהיתר ההסתכנות לצורך פרנסה הוא רק במצב
של פיקוח נפש ממש, שאין לו כדי חייו, אבל כשיש לו ממה לחיות אין כל היתר
לסכן עצמו אלא רק בחשש רחוק - ביאור כזה קשה, שמצינו בבבא מציעא (ק"א
ע"ב):

ותנא קמא, האי כי עני הוא מאי עביד ליה? ההוא מיבעי להקדים עני
לעשיר. ורבי יוסי ברבי יהודה: ההוא מלא תעשק שכיר עני ואביון נפקא.
ותנא קמא: חד להקדים עני לעשיר, וחד להקדים עני לאביון. וצריכא, דאי
אשמעינן אביון משום דלא כסיף למתבעיה, אבל עשיר דכסיף למתבעיה
אימא לא. ואי אשמעינן עשיר משום דלא צריך ליה, אבל אביון דצריך ליה
אימא לא, צריכא.

הגמרא לומדת א"כ, שכל אחד מן התנאים מחייב להקדים עני לעשיר ע"פ
דרשה שונה. והרי אם תאמר שמדובר בפיקוח נפש של העני שאין לו כלל מה
לאכול, איזו הווה אמינא יש להקדים עשיר לעני, גם אם העשיר לא יקבל את
שכרו כלל? על כורחך שהגמרא מבינה אחת משתיים: או שמדובר בעני שיש
לו אוכל גם ללא שכרו ואעפ"כ זה נחשב "נפשו", או שמדובר בעשיר והגמרא
מלמדת שעצם פרנסתו נחשבת כ"נפשו". ועוד, אם הפסוק וחז"ל מתירים
לאדם לסכן את עצמו לצורך פרנסה רק במצב של פיקוח נפש שאין לו מה
לאכול, לזה אין צורך בפסוק. הרי פשיטא הוא שאם הוא לא יסתכן לפרנסתו
הוא ימות, וודאי שחובה עליו לסכן את חייו ולא למות דהכא ברי והכא שמא.¹⁰

10 ודרשת התורה בטעם השני לעיל "ואליו הוא נושא את נפשו" שהכוונה לשכרו, לא באה לחדש

ב. מצינו בשו"ע, או"ח ריט, ז:

באשכנז וצרפת אין מברכין כשהולכין מעיר לעיר, שלא חייבו אלא בהולכי מדברות דשכיחי ביה חיות רעות ולסטים; ובספרד נוהגים לברך, מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה; ומיהו בפחות מפרסה אינו מברך, ואם הוא מקום מוחזק בסכנה ביותר, אפילו בפחות מפרסה.

משמע שלכתחילה מותר לאדם ללכת בדרכים ולעבור ימים ומדבריות למרות הסכנה, ובשעת הצורך יש היתר ללכת אפילו במקום שהוא מוחזק בסכנה ביותר. ודאי שאם חז"ל ראו לנכון להתיר סכנה זו, עדיפות ראשונה תהיה לצורך פרנסה. ואין לומר שההיתר לסכן את עצמו מאוד הוא רק כשאין לו כדי חייו, שכן מצינו בכוזרי (ה, כג - מהדורת צפרוני): "כל שכן אם יהיה הגלות למקום רצוי (= לא"י), אבל הסכנה בים וביבשה אינה נכנסת באמרו 'לא תנסו את ה' אלהיכם', אך סכנה שהוא מסכן כמו מי שתהיה לו סחורה מקוה שירויח בה". מותר אם כן לסוחרים להסתכן ולעבור ימים ומדבריות בעבור כלל עסקיהם ולא דווקא בעבור פת לחם. מידת הסכנה שהתירו להם תלויה בדעתם בלבד, ואיש לא הגבילם לסכנה רחוקה בלבד.

ד. האם דין אחד להסתכנות לכלל העניינים ולפרנסה?

בשו"ת מנחת אשר (ה"ג סי' קכא) מתייחס לדברי הגמרא בבא מציעא "עלה בכבש ונתלה באילן" תוך שהוא חולק על דברי הצמח צדק והנודע ביהודה:

...אך באמת נראה פשוט דאילו היה מדובר בסכנה גמורה לא היה מקום להקל בזה אלא כדי חייו וכדי שלא ימות ברעב ובצמא ולא היה מקום להקל כדי להרבות הון ולהוסיף ממון. אלא פשוט דאין זה אלא בסכנה מסויימת שאפשר לנהוג בו זהירות ולהימלט מן הסכנה עפ"י הרוב. וכיון שכן, נראה דאין זה דין מסויים דווקא משום פרנסתו של אדם אלא אף בתחומים אחרים, וכללו של דבר כל שהאדם מסתכן בשביל דבר שיש בו צורך ותועלת או ליחיד או לחברה לעולם יש לשקול את גודל הסכנה מול גודל התועלת, וכל שגדלה התוחלת והתועלת יש היתר להסתכן סיכון יתר כל עוד לא מדובר בסכנה גמורה ומיידית.

שלעני מותר למסור את נפשו באין לו מה לאכול דזה פשיטא, אלא שבעה"ב העושקו נחשב כגוזל נפשו.

ויש להקשות על דבריו: כפי שראינו לעיל, הסוגיה בבבא מציעא עוסקת בהיתר להסתכן בעבור פרנסה בלבד, ומהטעם הפשוט שחיייו של אדם תלויים בה, אך מניין לו ללמוד משם שמותר להסתכן בכל עניין נצרך אחר?

יתכן שניתן ללמוד היתר זה מהגמ' במועד קטן (יד ע"א):

רבי יהודה אומר: הבא ממדינת הים לא יגלח, מפני שיצא שלא ברשות. אמר רבא: לשוט דברי הכל אסור, למזונות דברי הכל מותר, לא נחלקו אלא להרויחא. מר מדמי ליה כלשוט ומר מדמי ליה כלמזונות.

ופירש רש"י:

מפני שיצא שלא ברשות - כלומר הואיל ולא יצא ברשות אחרים אלא ברצון עצמו - לאו אנוס הוא. לשוט - אם יצא שלא לצורך, ולא יצא אלא כדי לשוט בעולם ולראותו, וחזר במועד. דברי הכל אסור - לגלח במועד.

משמע שהאיסור הוא לגלח אבל אין איסור לשוט בעולם למרות הסכנות היחסיות הכרוכות בכך.

וכן מובא בטור (או"ח סי' תקלא):

הבא ממדינת הים שלא יכול לגלח קודם, וכגון שהלך להרוויח מזונותיו או להתעשר, אבל אם לא הלך אלא לטייל לא יגלח דלאו אנוס הוא דאפשר לו שלא ילך. והראב"ד פירש אפילו לטייל דאמרינן לא יגלח דוקא מא"י לחוצה לארץ אבל אם הכל בחוץ לארץ או בארץ אפילו הלך לטייל יגלח.

לשיטת הראב"ד משמע שגם מי שיצא בהיתר לשוט לטייל מתגלח במועד. וכך נפסק בשו"ע, או"ח תקלא, ד: "ואלו מגלחין במועד... וכן הבא ממדינת הים בחול המועד, או שבא בערב הרגל ולא היה שהות ביום לגלח, והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל". וביאר המשנה ברורה (שם סק"ד): "והוא שלא יצא וכו' - ...אף ביצא לטייל שאינו דבר מצוה אפ"ה מותר לו לגלח... שיציאתו ברשות היתה שלא עשה איסור בזה, אבל מא"י לחו"ל אינו מותר אלא ביצא... לדבר מצוה שמותר לצאת מא"י בשביל זה, משא"כ לטייל בעלמא דבכה"ג אסור לצאת מא"י לחו"ל לא התירו לו לגלח".

מפוסקים אלו עולה שמותר לשוט לצורך טיול ולהסתכן ברמה מסוימת גם שלא לצורך פרנסה, ובכך ודאי צדק בעל המנחת אשר, שתמיד צריך לשקול את גודל הסכנה מול גודל התכלית. אך ודאי שאין להשוות בין פרנסה לשאר

עיסוקים, שכן פרנסת אדם שהיא צורך חייו, ודאי התירו להסתכן יותר מכל צורך אחר, כמובא בגמרא לעיל "עלה בכבש ונתלה באילן", דבר שלא נזכר בשום צורך אחר.

ה. כיצד קובעים עד כמה מותר לאדם להסתכן

ראינו עד כה מחלוקת פוסקים בשאלה עד כמה מותר לאדם להסתכן בעבור פרנסתו. להלן יבואר כי גודל הסכנה שמותר לאדם להיכנס אליה בעבור ממונו, פרנסתו או סיטואציה שבה יכול להיווצר קונפליקט בין חיים לחיים, תלוי במצב הפיזי והנפשי הסובייקטיבי של כל אדם. הוא זה שקובע עד כמה להסתכן,¹¹ כי הוא זה שחש את מצבו הנפשי טוב יותר מכל אחד אחר - מה יאריך את ימיו ומה ח"ו יקצרו. לכן, גם כשהתנאים מאפשרים היועצות עם מורה הוראה, מי שיקבע בסופו של דבר את תחושת האדם, הוא האדם עצמו, ק"ו במצב שבו אין לאדם שהות או יכולת להיועץ עם מורה הוראה.

שתי ראיות לדבר:

1. ממונו חביב עליו מגופו

מצינו בסנהדרין (עד ע"א):

כל עבירות שבתורה... יעבור ואל ייהרג חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים... "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך". אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאודך, ואם נאמר בכל מאודך למה נאמר בכל נפשך? אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר בכל נפשך; ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר בכל מאודך.

למדנו מכאן כי קיימת מציאות שממונו של אדם חביב עליו מגופו. ועוד למדנו מכאן כי הקביעה אם ממונו של אדם חביב מגופו, תלויה בתחושה הסובייקטיבית של כל אדם.

11 כפי שראינו לעיל, שכן עולה מדברי ריה"ל בספר הכוזרי.

ויש לשאול:

א. למאי נפ"מ אם ממונו של אדם חביב מגופו או להפך? הרי סוף סוף בשני המקרים הוא צריך למסור את נפשו ולא לעבור על אחת מג' עבירות!

ב. וכי בשופטני עסקינן שצריך לכתוב הלכה לשוטים המוכנים לסכן את חייהם בעבור ממונם ולהישאר בסוף ללא ממון וללא חיים?¹²

אכן, בסוגיית קידוש השם ויחוד שמו אין נפ"מ בין מי שגופו חביב עליו ביותר ובין מי שממונו חביב עליו ביותר - הכול צריכים למסור את הנפש ולא לעבור על אחת מג' עבירות חמורות. אך במקום אחר מצאנו ביניהם נפ"מ הלכתית משמעותית.

כתב הרמ"א (או"ח תרנו, א):

ומי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת, אין צריך לבזבז עליה הון רב. ודווקא מצות עשה, אבל לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור [רשב"א ריטב"א].

קשה על דין זה, שהרי בגמ' סנהדרין (לעיל) למדנו שחובה למסור את הממון רק על אחת מג' עבירות החמורות, ואילו כאן פסקו הרשב"א והריטב"א שמוסרים את כל הממון, גם כדי לא לעבור על כל "לאו". על כורחנו צריך לתרץ שיש הבדל בין מי שממונו חביב עליו מגופו ולקייח ממונו כרוכה בסכנת נפשות, שם לכו"ע אדם יעבור גם על לאו ולא יסכן משמעותית את חייו, וזה הלימוד של הגמ' בסנהדרין. לא כן מי שגופו חביב מממונו, וחסרון הממון אינו גורם לו למצב של פיקוח נפש, שהוא צריך לאבד את ממונו ולא לעבור על כל לאו.

הבחנה דומה מצאנו בדברי תוספת יום הכיפורים למהר"ם אבן חביב (יומא פא ע"ב):

ומי שממונו חביב עליו מגופו - דווקא בעבודה זרה חייב לבזבז ממונו, אבל לקיים שאר מצוות לא תעשה אינו חייב לבזבז ממונו שהוא חביב עליו מגופו. אמנם מי שאין ממונו חביב מגופו בכהאי גוונא חייב ליתן כל ממונו קודם שיעבור על מצוות לא תעשה כמו שכתבתי לעיל בשם הפוסקים... ולכן יראה דהא דקאמר יש מי שגופו חביב עליו מממונו ויש מי שממונו כו' לאו ברוב בני אדם ומיעוט בני אדם מיירי אלא בכל מין

12 פלא הדבר שכמעט ואיש מהפרשנים לא התייחס לכך.

האדם אם האדם הוא בבחורות ויכול להרויח פרנסתו ע"י מלאכה ודאי דגופו חביב, דאם עתה ישללו ממונו לקיים התורה יכול להרויח ע"י מלאכה, אבל איש זקן וכיוצא דאינו יכול להרויח ואם ישללו ממונו ימות ברעב, וטובים היו חללי חרב מחללי רעב, בכה"ג ממונו חביב עליו. וכן משמע מדברי רש"י פרק כל שעה (דף כה) וז"ל: למה נאמר בכל מאודך יאמר בכל החביב משניהם ודי, ומפרש לפי שפעמים שזה חביב כו' יע"ש. הרי בהדיא דמשמעות התירוץ דמשני דיש אדם שגופו חביב עליו כו' הוא בכל מין האדם שפעמים שזה חביב ופעמים שזה חביב, והיינו בבחור וזקן כדפרישית, ודוק.

העולה מדבריו שאדם שממונו חביב עליו מגופו, כלומר שיש סיכוי שבלא ממונו ימות, מותר לו לעבור על כל לאו שבתורה (פרט לג' החמורות) ולא לוותר על ממונו. ואחר שכך הדבר, אזי אם אדם כזה שממונו חביב עליו מגופו עלול למות מהתקף לב וכדו', גם לו נתיר, דמה לי מת מחמת ספק רעב, למת מחמת ספק התקף לב?

2. כיבוי בשבת

וכן מצינו בסוגיית כיבוי שרפה בשבת, שהשאלה מה משמעות הממון בעבור האדם תלויה במצבו הסובייקטיבי. כתב בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ז):

ונראה דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו, אע"ג שכבוי הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אפילו הכי אסור לכבות, אע"ג שצער גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושוורפת לעיניו את כל רכושו ויהפך מעשיר מופלג לעני המחזיר על הפתחים, וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות. ועיין גם במה שכתב הגאון האדר"ת ז"ל בקונטרס עובר אורח סי' שלד לענין הצלת כתבי יד וז"ל: "וקצת י"ל דהו"ל ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת נפש רח"ל וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ ז"ל שהי' אבד"ק ביאליסטוק שקרה אסון לכתבי קודש שלו ולא האריך ימים מעגמת נפש לא עלינו" ואפילו הכי אסור לכבות.¹³

13 יש לציין שהאדר"ת נשאר בצ"ע: "ונראה שבשל אחרים יש להסתפק הרבה".

ויש להקשות על מסקנתו "ואפילו הכי אסור לכבות". הרי מדובר בתרי דרבנן: כיבוי שרפה שהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה ולשולחן ערוך אסורה מדרבנן בלבד,¹⁴ ואמירה לנכרי שהיא שבות, וכל זה במקום של הפסד מרובה ובמקום צער גדול העלול להוביל למצב של סכנת נפשות, ואפילו הכי אסור? יתרה מזאת, מצאנו שמחללים שבת על ספק פיקוח נפש; ואמנם אם זה ספק רחוק שאינו לפנינו אין מחללים שבת, אך כשהספק לפנינו מחללים שבת אפילו על ספק רחוק. כך מובא בגמרא יומא (פג ע"א): "מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל". בנידון דנן של שרפה, בעל הבית הנשרף נמצא בפנינו ויש לפנינו ספק פיקוח נפש והייתה א"כ חובה להתיר! ואכן בספר שיצא אחר הסתלקות הרשז"א (שלחן שלמה ח"ג עמ' רנח) נכתב:

העיר הרב אביגדר נבנצל שליט"א: "הרבה דנתי לפני אדמו"ר בזה, ונראה שבסוף ימיו הסכים שגם בשריפה יש לחשוש לחולי לב".

גם כאן אנו רואים אפוא שההכרעה ההלכתית תלויה במצבו הנפשי-רגשי של כל אדם. מי שמאמין באמת ובתמים שמזונותיו של אדם קצובין מראש השנה ועד ראש השנה וחי כך, ממונו אינו חביב עליו כגופו ואסור לו לכבות את השרפה (והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה). אך מי שדרגת אמונתו נמוכה יותר, וממונו חביב עליו מגופו, יש חשש שמצבו הנפשי יידרדר לידי חולי שיש בו סכנת נפשות, ולכן הוא רשאי לכבות את השרפה (וכבר ציינו בהקשר זה "שעל כל אלה יביאך האלהים במשפט").

ביחס לשאלה "וכי בשופטני עסקינן?", מצאתי שכתב התורת חיים על הגמ' שם:

...וכי איצטריך קרא למיכתב מילתא דליתא אלא בשוטים וכסילים? ויש לומר דגם בצדיקים גמורים אשכחן כי האי גוונא, כדאיתא בפרק גיד הנשה ויוותר יעקב לבדו שנשתייר על פכים קטנים מכאן לצדיקים חביב עליהם ממונם יותר מגופם לפי שאין פושטין ידיהן בגזל. וצריך לומר דכל היכא דאיכא למיחש שיבא ממונו לאיבוד והוא שם נפשו בכפו להציל ממונו, לאו כסיל הוא.

14 עיין שו"ע, או"ח שלד, כז ובמשנה ברורה שם סקפ"ד.

כוונת דבריו היא, שהתורה מכירה בחולשתו של אדם ביחס לממונו. יש מי שאצלו מדובר בסיטואציה חד-פעמית ויש מי שאצלו הדבר יותר מצוי. בהתאם לכך, יש מקרים שבהם התורה מקילה על האדם ויש מקרים שבהם התורה מחמירה. בג' עברות החמורות, גם מי שממונו חביב עליו מגופו מצווה למסור את ממונו לא פחות ממי שמצווה למסור את נפשו. ביחס לשאר עברות, מי שממונו חביב עליו מגופו והיעדר הממון מהווה בעבורו סכנת חיים, מותר לו לעבור על יתר איסורי ל"ת. מי שקובע בסיטואציות אלו את מעמדו הנפשי של האדם על ההשלכות ההלכתיות שלהן, הוא כל אדם לעצמו, ורק הוא יודע אם לעקל אם לעקלקלות.¹⁵

ו. סכנה בעבור ממון בבא במחותרת

לבד מהיתר ההסתכנות בעבור פרנסה, ישנו מצב נוסף שבו מותר לאדם לסכן את עצמו בעבור ממון: הצלתו מגנבה.

נאמר בספר שמות (כב, א): "אם במחותרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים". ופירש רש"י שם: "אין אדם מעמיד עצמו ורואה שנוטלין ממנו בשותק". בעניין זה עוסקת הגמרא בסנהדרין (עב ע"א):

הבא במחותרת נידון על שם סופו... אמר רבא: מאי טעמא דמחותרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר: אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטלינא ליה. והתורה אמרה: אם בא להורגך השכם להורגו.

ופירש רש"י:

הבא במחותרת - שאמרה תורה יהרג. נידון על שם סופו - דהא לא קטל, ומקטיל משום דסופו להרוג בעל הבית כשיעמוד כנגדו להציל ממנו. חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו - שרואה שאחר נוטלו ושותק, הלכך יודע הגנב הזה שבעל הבית עומד על ממונו להצילו, ומימר אמר הגנב: אי אזילנא לגביה קאי באפאי, ואי קאי קטילנא ליה, ואמרה לך תורה: אין לו דמים, ומלמדך מאחר שהוא בא להרגך השכם אתה להרגו.

15 ועתיד הוא להיות נידון על כך כנאמר: "ויראת מאלהיך אני ה'" (ויקרא כה, יז), ואומר רש"י על אתר: "ואם תאמר מי יודע אם נתכוונתי לרעה, לכך נאמר ויראת מאלהיך היודע מחשבות הוא יודע. כל דבר המסור ללב שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בלבו נאמר בו ויראת מאלהיך".

הקביעה ש"חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" היא מוחלטת: התורה מתירה לכל בעל בית להרוג את הגנב ואינה דורשת ממנו לברוח.

ויש לשאול, כיצד זה התורה התירה לבעל הבית להתנגד לגנב באופן שיגרום להריגה כמעט ודאית, או של הגנב בהיתר או של בעל הבית כשהגנב יגבר עליו? אלא שכאן לימדה אותנו התורה ש"חזקה אין אדם עומד על ממונו". כלומר, שממונו של אדם הוא חלק בלתי נפרד מנפשו עד שהתירו דבר זה. יש בכך חידוש גדול, שאין אומרים לבעל הבית לברוח כדי להימנע מהרג, אף שיש סיכוי גדול יותר שהגנב יהרגנו, שהרי הגנב מאומן יותר, אלא כיוון שממונו של אדם הוא חייו, מותר לו להגן עליו גם במחיר של הרג.

בשו"ת מנחת שלמה (שם) כתב בהקשר זה:

ועיין גם ברמב"ם הל' גניבה פ"ט ה"ג שכתב: "הבא במחותרת אין לו דמים ורשות יש לכל להרגו בין בחול בין בשבת", וממה שכתב ורשות יש "לכל" משמע דלא רק אחרים מותרין בכך בגלל החזקה שא"א מעמיד על ממונו אלא גם הבעה"ב עצמו רשאי לחלל שבת ולהרגו אף אם יכול לשלוט ברוחו ולא לעמוד על ממונו, והן אמנם מסתבר דבכה"ג שהבעה"ב מסופק אם יצליח להתגבר ולהרוג את הגנב שפיר צריך גם בימות החול ליתן כל אשר לו בעד נפשו ולא להכניס עצמו בספק סכנה.

לשיטתו, מכיוון שהתורה לא הבחינה בין מי שאינו יכול לעמוד על ממונו ובין מי שיכול,¹⁶ התורה קבעה שכל בעל בית יכול להרוג את הגנב גם אם הוא יכול לעמוד על ממונו. ההיתר להרוג את הגנב בשל הממון, מבוסס על כך שהגנב עלול להרוג את בעל הבית, והבא להורגך השכם להורגו. לכן כאשר הגנב לא בא במחותרת, אסור להרגו. עם זאת, מותר למנוע ממנו לגנוב בכל דרך אחרת כולל הכאתו. וכן מצאנו שמותר לאדם להכות את מי שגזל אותו כדי שיחזיר את הגזלה במקום הפסד. כך אומרת הגמרא (בבא קמא כז ע"ב):

הוא גרנותא דבי תרי דכל יומא הוה דלי חד מנייהו, אתא חד קא דלי ביומא דלא דיליה, א"ל: יומא דידי הוא! לא אשגח ביה, שקל פנדא דמרא מחייה. א"ל: מאה פנדי בפנדא למחייה, אפילו למ"ד לא עביד איניש דינא לנפשיה, במקום פסידא עביד איניש דינא לנפשיה.

16 לענ"ד הסיבה לכך היא שממונו של אדם הוא חייו.

ופירש רש"י: "מאה פנדי - ק' הכאות היה לו להכותו שהרי גזלו מימיו". מכאן שמותר לבעל הבית להכות את הגנב מכות נמרצות, גם אם בסופו של דבר, כמעשים שבכל יום, זה יכול לגרום להרג של אחד מהצדדים, והתורה לא מנעה מאדם להגן על ממונו, כי ממונו של אדם לא רק שאינו הפקר אלא הוא חייו. ההבדל בין בא במחותרת ל"סתם" גנב הוא, שבבא במחותרת מראש מותר לבעה"ב להרוג את הגנב, מה שאין כן ב"סתם" גנב, שהכאה מותרת והריגה אסורה, אא"כ הדברים הידרדרו לידי כך שהגנב נכון להורגו שאז הקם להורגך השכם להורגו. ושוב, עולה א"כ מהאמור, שהתורה מחשיבה את ממונו של האדם כחייו ומתירה לו להתגונן גם אם הדבר יגרום להרג.

עם זאת, המנחת שלמה (שם) מסייג את ההיתר לקום כנגד הגנב:

...מסתבר דבכה"ג שבעה"ב מסופק אם יצליח להתגבר ולהרוג את הגנב, שפיר צריך גם בימות החול ליתן כל אשר לו בעד נפשו ולא להכניס עצמו בספק סכנה.

ברם דבריו קשים, שכן בדרך כלל בכל עמידה נגד הגנב, בעה"ב מכניס עצמו לספק פיקוח נפש, שהרי הוא אינו מכיר את הגנב, ויש להניח שהגנב יותר מאומן בהריגה ממנו ויד בעה"ב תהא על התחתונה. למרות זאת לא ראינו שהתורה סייגה את ההתייצבות מול הגנב, וכל זאת משום שהתורה מכירה בטבעו של אדם שאין הוא עומד על ממונו, כי ממונו הוא חייו (יחד עם זאת התורה סומכת על טבע האדם שהוא חפץ חיים, ואם הוא ידע שאין לו כוח לעמוד כנגד הגנב, הוא יברח).

ז. "באו על עסקי ממון"

אלא שלכאורה מצאנו מקור הסותר מסקנה זו. בשו"ע (או"ח שכט, ו) נפסק:

עכו"ם שצרו על עיירות ישראל, אם באו על עסקי ממון אין מחללין עליהם את השבת; באו על עסקי נפשות, ואפי' סתם, יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללין עליהם את השבת...

ויש להקשות, מדוע אם באו על עסקי ממון אין מחללים עליהם את השבת, הרי למדנו שחזקה אין אדם עומד על ממונו, ומתוך כך התירו לו להרוג את הבא במחותרת, קל וחומר בנידון דנן שמדובר בגויים הבאים על ממון שוודאי

חשודים הם על נפשות! ניתן אולי לתרץ שמדובר בגויים הבאים לבזוז את קופת העיר, ובציבור אין קיימת "חזקה אין אדם עומד על ממונו", מפני שציבור פועל בצורה שקולה. כך ראינו באור החיים (דברים יא, יג):

"בכל לבבכם ובכל נפשכם" ולא אמר בכל מאודכם, כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממונו חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שהיה להם ממונם חביב מנפשם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודכם.

ועדיין יש לשאול: ממה נפשך, אם מדובר שהגויים באים לבזוז את הקופה הציבורית, הרי ודאי שאם היא תתרוקן הדבר יביא לפיקוח נפש של עניים רבים, שלא יהיה במה לפרנסם וימותו ברעב, וממילא זה הופך לסכנת נפשות. על כורחך מותר ואף מצווה לצאת כנגדם בשבת. ואם מדובר בגויים הבאים לגזול יהודים בביתם, חזרנו לקביעה ש"חזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו" ומותר לו לחלל שבת כדי להגן על ממונו!

ואם תאמר שמה שהתירו בבא במחותרת מדובר רק בחול ולא בשבת, יקשה: א. אם התירו להרוג מדין סכנת נפשות, ק"ו שיתירו איסורי שבת. ב. הגמ' (סנהדרין שם) אומרת במפורש בבא במחותרת: "תנו רבנן: אין לו דמים - בין בחול בין בשבת... איצטריך, סלקא דעתך אמינא: מידי דהוה אהרוגי בית דין, דבשבת לא קטלינן, קא משמע לן דקטלינן"; וברש"י: "משום פקוח נפש דהאיך". ואם תאמר שכשם שגנב שלא בא במחותרת אסור להורגו, כך גם אם הגוי בא רק לצורכי ממון, על היהודי לברוח ולהניח את כספו לגוי, ולא לחלל שבת, יש לדחות, שהרי למדנו בבבא קמא (ק"ז ע"א):

ההוא גברא דהוה בעי אחוויי אתיבנא דחבריה, אתא לקמיה דרב, א"ל: לא תחוי ולא תחוי, א"ל: מחוינא ומחוינא. יתיב רב כהנא קמיה דרב, שמטיה לקועיה מיניה. קרי רב עילויה: בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר, מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו.

וכתב על כך הרא"ש (ב"ק פ"י ס" כז):

ההוא גברא דבעי אחוויי אתיבנא דחבריה... ממון של ישראל כיון שנפל ליד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו ונוטלין היום מקצתו ולמחר נוטלין

כולו ולבסוף מייסרין את נפשו והורגין אותו שיודה אולי יש לו יותר ממון, וה"ל רודף וניתן להצילו בנפשו.

רואים שאצל גוי תמיד קיים חשש של נפשות, גם כשבא רק על ממונות, ועל כורחך מותר ליהודי לחלל שבת כנגדו.

ועוד יש לשאול מהאמור בשו"ע (שם, ז):

יש מי שאומר שבזמן הזה, אפי' באו על עסקי ממון מחללין, שאם לא יניחנו ישראל לשלול ולבוז ממונו יהרגנו, והוי עסקי נפשות ומ"מ הכל לפי הענין [פסקי מהרא"י קנ"ו].

מה פירוש "בזמן הזה", וכי היה פעם שהכרנו גויים הבוזזים ממון ולא חשודים על נפשות? והלוא ראינו בגמרא בבבא קמא שהבאנו לעיל שגויים תמיד חשודים על נפשות.

המגן אברהם (שם סק"ה)¹⁷ דן בעיקרה של הסוגייה:

שאם לא יניחנו - וצ"ע דיניחנו ליקח הממון ולא יחלל שבת! ואפשר, כיון דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו חיישינן שמא יעמוד אחד נגדם ויהרג ולכן מחללין, אבל באדם יחיד יניח ליקח ממונו ולא יחלל שבת.

המגן אברהם מקשה, מדוע אין מחללים את השבת על נכרים שצרו על עסקי ממון, שהרי אם מדובר שהם באו על רבים, תמיד עלול להימצא אחד שיתנגד והדבר נחשב לפיקוח נפש שמחללים עליו את השבת. לכן הוא מעמיד שמדובר שהגויים באים על כל יחיד ויחיד בפני עצמו, ועל כן נאסר עליו לחלל שבת כדי להציל את ממונו.

אך יש להקשות: אם כשבאים כנגד ציבור יש חשש שאדם כלשהו יעמוד על ממונו ויקום כנגד הגוי וייהרג, וע"כ מחללים שבת, עאכ"ו שכשהגוי עומד בפועל על יהודי ספציפי, ו"חזקה שאין אדם עומד על ממונו", ק"ו שצריך לחלל שבת! והרי "חזקה אין אדם עומד על ממונו" נאמרה באדם יחיד שבא עליו גנב במחותרת.

17 והובאו דבריו במשנה ברורה שם סקט"ז.

המור וקציעה (שם) מתקשה בשאלות אלו ומתרץ אחרת:

אבל באמת אין נראה לפרש שבאין על עסקי ממון לבוז בז, שאם כן היינו על עסקי נפשות בכל זמן, כי מי יוכל לראות שיקחו כל אשר לו וישאר עני חשוב כמת, א"כ ודאי יש בו פקוח נפשות בכל ענין ובכל עת וזמן, ואין החלוק כלל בין עכשיו לאז בהיותנו על אדמתנו. אלא כך הוא פירוש על עסקי ממון שתבעו דבר קצוב לצורך מחייתם לבלתי השחת הכל, או בקשו שיפדו עצמן בני העיר בכסף, דבר ידוע כמנהג חיילות הפושטות בארץ אויביהם שצריכין לתת להם כופר נפש ופדיון רכושם וקניינם להניחם, אין מחללין כשמתפייסין בכך, וגם מניחים לנותני הפדיון נכסיהם וממונם ופוטרין אותם בדמים שקצבו להם. נמצא באופן זה ודאי אין כאן פקוח נפש כלל כשידעו שמקיימין תנאם ומתרצים ברצי כסף. וגם בזה נראה לומר שאין לחלק לגמרי בין זמן לזמן וכו', אך במקום שיש לחוש שאינם שומרים הבטחתם שאעפ"י שיתנו להם שאלתם כרצונם אח"כ יוסיפו לקחת באונס ובחזקה, נ"ל פשוט שלעולם מחללין אם חושבין להינצל בכך אפילו מספק, ולא שייך כל החילוק בין עסקי נפשות לעסקי ממון כששוללים ולוקחים בחזקה כל אשר ימצאו.

היעב"ץ חולק א"כ על המגן אברהם, וברור לו שאדם רשאי גם בשבת לעמוד כנגד גוי שבא לגנוב את ממונו. לשיטתו, בשו"ע מדובר בגויים שצרו ודרשו מהנהגת העיר דמי כופר מוגדרים, באופן שגם אם הדבר יכביד על קופת העיר ניתן יהיה לעמוד בכך, ועדיין יהיה במה לפרנס את העניים. לעומת זאת, אם הם באים לבזוז הכול ללא קצבה, או שהם באים על כל אחד ואחד לבזוז את רכושו, או שהם חבורה שלא ניתן להאמין להבטחתם, אזי מדובר בפיקוח נפש ויוצאים עליהם גם להרוג, ובוודאי מחללים עליהם שבת.

מכאן שהתורה התירה ליחיד לחלל שבת גם כשהגוי בא על ממון. מה שנאמר שאין מחללים שבת כנגד גויים שבאו על עסקי ממון, הכוונה היא לממון מוגדר של ציבור.

ועדיין יש לשאול, מדוע ב"חזקה אין אדם עומד על ממונו", וכן "אדם בהול על ממונו", נקבע שמדובר בכל אדם, וע"כ לדוגמה בבא במחלת התורה התירה לכל אדם להרוג את הגנב מבלי לבחון את הרקע הנפשי של בעה"ב, אולי הוא כן יכול לעמוד על ממונו, ולעומת זאת הגמ' בסנהדרין קובעת שיחסו של אדם לממונו הוא סובייקטיבי: יש מי שממונו חביב עליו מגופו ויש מי שלא?

נראה ליישב, שכאשר נופלת על האדם צרה פתאומית, כגון בא במחלת, הוא מגיב אינסטינקטיבית כשרק הרגש פועל, והתורה מלמדת שהרגש הטבעי של האדם הוא להגן על ממונו בכל מחיר. מעין זה כתב הנצי"ב בהעמק דבר (שמות ד, ג):

וינס משה מפניו - הוא פלא מאדוננו משה להיכן נס ומאיזה מעמד הוא נס. אבל באמת היה שלא בישוב הדעת, אלא באשר התבהל פתאום ממראה עיניו, ונס כאשר ינוס איש מפני הנחש בטבע האדם בלי שום התבוננות על הדעת.

והוסיף בהרחב דבר שם:

...והנה במשנה שבת פ"ב תנן המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני עובד כוכבים מפני לסטים מפני רוח רעה מפני חולה שישן פטור, ופי' הגמ' (כט ע"ב) הא דמפני החולה... שיש בו סכנה ופטור ומותר... בפי' המשניות להרמב"ם לא פירש כן אלא דוקא בחולה הכי, משא"כ באיך מילי הוא כמשמעו פטור, והוא פלא. וצ"ל דמיירי באין בו סכנה, ומ"מ פטור שמיירי שעשה מפני פחד פתאום, וה"ז דומה לאונס, ואין בו קרבן, וזה הענין היה כאן במשה שברח מפני פחד פתאום.

עפ"י הבחנה זו דומה שניתן לתרץ את המג"א. אכן, אם גנב גוי בא על יהודי במפתיע, ודאי שמותר ליהודי להתגונן תוך כדי חילול שבת ואף להרוג את הגוי, שכן ודאי שהוא בגדר בא במחלת. אבל כשמודיעים מראש שגויים באו לגנוב, כאן אין מדובר בהפתעה, ולכן על היהודי לברוח מלכתחילה כדי לא לחלל שבת, ובמצב כזה מדבר המג"א (אכן כפי שציינו לעיל, אם מדובר ביהודי שממונו חביב מגופו, מותר לו לחלל שבת ולצאת כנגד הגוי).

מכאן משמע שאדם אינו נתבע על פעולה שעשה מתוך פחד ובהלה הבאים עליו בפתע פתאום. לא כן אם יש שהות ולו קטנה לשקול את המצב, כגון בג' עברות החמורות, הכול חייבים להיהרג ולא לעבור. אך במקרה של גוי המאיים על אדם לעבור על אחד הלאווים, ולא - יאבד את כל ממונו, במקרה זה, מי שגופו חביב עליו מממונו, חייב לאבד אפילו את כל ממונו ולא לעבור על לאו. אבל אדם שממונו חביב עליו מגופו, אע"פ שיש לו זמן לשקול את העניין, טבעו אינו מאפשר לו לוותר על ממונו, ומאחר שעובדה זו עלולה לגרום למיתתו, לכן עובר ואינו מוותר על ממונו.

נציין כי במנחת שלמה (שם) נוקט הבחנה אחרת:

...שאף אם כל רכושו נשרף לנגד עיניו אינו רשאי לומר לנכרי כבה, היינו מפני שההיזק הזה נגזר עליו מן השמים ולפיכך אינו רשאי לעבור אפילו על איסור דרבנן להצלת ממונו, משא"כ אם נעשה ע"י אדם שמאיים עליו להרגו יש דין מיוחד שהתורה אמרה אין לו דמים בין בחול ובין בשבת. וקשה על דבריו, שלא מצאנו היתר לכבות שרפה, גם אם זו נגרמה ע"י חברו.

ח. חיי שעה ודאיים לעומת הצלה מסופקת

מצאנו קונפליקט נוסף בין חיים לחיים, שם ההלכה קובעת שהאומדנא להגדיר מה מצבו של האדם היא של האדם עצמו.

השבות יעקב (ח"ג סי' עה) נשאל:

חולה שחלה את חליו שקרוב למות בו וכל הרופאים אומדין שודאי ימות תוך יום או יומים אך אומדין שיש עוד רפואה אחת שאפשר שיתרפא מחוליו וגם אפשר להיפך שאם יקח רפואה... ימות מיד תוך שעה או שתיים, אי מותר לעשות רפואה זו או חיישינן לחיי שעה ושב אל תעשה עדיף.

שאלה זו מחדדת את ההתנגשות בין חיים קצרים וודאיים ללא ניתוח, לבין ספק חיים ארוכים עם ניתוח.

וזו תשובתו:

...לכאורה הי' נראה דשב ואל תעש' עדיף כי חיישינן לחיי שעה אפי' מי שכבר הוא גוס' ממש וכדאית' באבל רבתי בפ"ק דמה"ט אין קושרין את לחייו וכו'... מפני שמקרב את מיתתו... וכה"ג קי"ל דמותר לחלל שבת משום חיי שעה... נראה דאם אפשר שע"י רפואה זו יתרפא לגמרי מחליו ודאי לא חיישינן לחיי שעה, וראי' ברורה לחילוק מגמ' ע"ז דף כ"ז ע"ב אמר רב חסדא אמר רב יוחנן ספק חי ספק מת אין מתרפאין (מנכרי), פרש"י משום דודאי קטיל ומוטב שיניח אולי יחיה. ודאי מת, מתרפאין מהן, פרש"י, דמאי עביד לי' הלא בלא"ה ימות ושמא ירפאנו הנכרי ע"כ. ומקשה הש"ס והאיכא חיי שעה, לחיי שעה לא חיישינן, וכתב התוס' שם וז"ל והא דאמרי' ביומא מפקחין עליו את הגל אלמא חיישינן לחיי שעה?

דאיכא למימר דהכא והתם עבדינן לטובתו דהתם אם לא תחוש ימות
והכא אם תחוש ולא יתרפא מהן ודאי ימות וכאן שבקינן הודאי למעבד
הספק עכ"ל וכ"כ להדי' בספר תורת אדם להרמב"ן דף י"א ע"ד ע"ש...
א"כ ג"כ בנדון זה כיון שודאי ימות מניחין הודאי ותופסין הספק אולי
יתרפא.

הדילמה היא בין חיי שעה ודאיים לחיי עולם מסופקים, חיים קצרים וודאיים
ללא ניתוח מול אופציה של עריכת ניתוח מידי, שמחד יש סיכוי שיאריך
משמעותית את חייו, ומאידך קיים סיכון שהניתוח ייכשל והחולה ימות מיד.
השבות יעקב מתיר לסכן חיי שעה לטובת סיכוי לחיים ארוכים. בסוגייה זו
עסקו פוסקים רבים: משנת חכמים, אחיעזר, בנין ציון, אגרות משה ועוד. לכולי
עלמא כאשר סיכויי ההצלחה או הכישלון שקולים, מותר לסכן חיי שעה, אך
כאשר הסיכוי קטן יותר, הדבר שנוי במחלוקת הפוסקים. האחיעזר מתיר
והאגרות משה אוסר.

עדיין לא ברור: א. האם במצב שקול החולה חייב לעבור ניתוח או לא? ב. אם
כן, בידי מי ההכרעה: רופאים, רבנים או אולי החולה?

הגמרא ביומא (פג ע"א) אומרת:

אמר רבי ינאי: חולה אומר צריך (לאכול) ורופא אומר אינו צריך - שומעין
לחולה, מאי טעמא? לב יודע מרת נפשו. פשיטא! מהו דתימא: רופא קים
ליה טפי, קא משמע לן.

וכן נפסק בשו"ע או"ח (תריח, א): "החולה אומר צריך אני, אפילו מאה רופאים
אומרים אינו צריך, שומעים לחולה". וכתב הט"ז (שם סק"ג): "דלב יודע מרת
נפשו". והמגן אברהם (שם ס"ג) כתב: "...אפי' הרופאים אומרים שהמאכל יזיקהו
שומעין לחולה (רדב"ז ד', סו)". הט"ז בא להוסיף, שאף שבגמ' לא נאמר ששומעים
לחולה אפילו כנגד מאה רופאים, אעפ"כ קביעת הגמ' שלב יודע מרת נפשו היא
קביעה מוחלטת. ואף שהיה מקום לומר שרופא מומחה ודאי יודע את מצב
החולה טוב ממנו, כמובא בהווה אמינא שבגמ', ק"ו כשמדובר ברופאים רבים,
בכ"ז הגמ' קובעת שלב יודע מרת נפשו. ע"ז מוסיף המג"א חידוש, שאפילו אם
הרופאים יאמרו שהמאכל יזיק לו שומעים לחולה מדין לב יודע מרת נפשו.

הסבר לכך מצינו בדברי המלבי"ם לספר משלי (יד, י):

לב יודע מרת נפשו - ההרגשה הזאת טמונה בחגוי לב וקרב איש, הלב של האוילים יודע מרת נפשו שנפשו הפנימית מרה לה ואין לה מנוח כי אשמה הנפש היא ומרגשת בו, וכן בשמחת הלב של הישרים לא יתערב זר כי הוא דבר פנימי והרגשה עלומה מאד

העולם המדעי מודע היום לקשר שבין גוף לנפש ולחשיבותו. לא מעט מהמחלות הינן פסיכוסומטיות: חולאים הפוקדים את האדם בשל מצבו הנפשי. ידוע למשל שמתח ודאגה גורמים לאולקוס, למחלות לב וכדו'. בניגוד למצב הפיזיולוגי של החולה, שאותו הרופא יודע טוב ממנו, את מצב הנפשי ההוליסטי שהוא הגורם היותר משמעותי בהופעת המחלה, רק החולה מרגיש. "לב יודע מרת נפשו" ועל כן פוסקים על פיו. כך כותב הנצי"ב (מרומי שדה יומא פג ע"א): "מדאמר ר' ינאי מהא דכתיב לב יודע מרת נפשו, מבורר שהוא בתורת ודאי, וא"כ אין צריכין לחקור אחר בקיאתו".

והראני ידידי הרב נריה גוטל את דברי האגרות משה (יו"ד ח"ג סי' לו) בעניין זה, וזה לשונו:

ובדבר אם מחוייב החולה להיכנס בסכנת חיי שעה בשביל ספק חיים הרגילין לאינשי... מלשון מתרפאין משמע שהוא היתר ולא חיוב... וכן ממה שלא נקט בש"ע דמחוייב משמע שאינו מחוייב... בספק השקול דאם הוא חס על חיי שעה שלו הודאין ואינו רוצה ליכנס בספק לאבד זה בשביל ספק שירויח עוד זמן ודאי רשאי... דדין התורה תלוי בזה בדעת האינשי דכיון שחזינן דלאינשי עדיף ספק חיות גמור מודאי חיי שעה, לכן אמרינן דמותר גם מדיני התורה ליכנס בספק הצלת חיים גמורים אף שמסכן בזה ודאי דחיי שעה שלכן לא חיישינן, וכיון שתלוי בדעת האינשי שפיר הוכיח הגמ' מגיחזי ושלשת בניו שעשו לדעת עצמן שהוא רק דעת האינשי, ראייה שכן מותר מדיני התורה.

להלן נתונים על סכנת הבדידות כפי שנתפרסם במחקרים שונים:¹⁸ בסקירה הנרחבת ביותר שנעשתה בנושא, חוקרים אמריקאים בחנו 218 מחקרים קודמים על ההשפעות של בידוד חברתי ובדידות בקרב קרוב ל-4 מיליון אנשים.

18 מחקר שפורסם לאחרונה ע"י אוניברסיטת יאנג בירגהם, יוטה שבארה"ב וכן בירחון האמריקני לבריאות הציבור.

המחקרים מצאו כי אנשים בודדים נמצאים בסיכון גבוה יותר ב-50 אחוז למוות מוקדם, בהשוואה לאנשים בעלי קשרים חברתיים. מחברת המחקר טוענת כי חיבור לאנשים מבחינה חברתית נחשב לצורך אנושי בסיסי, החיוני להישרדות ולרווחתם הנפשית והגופנית של בני אדם.

מדינות רבות בעולם מתמודדות היום עם מה שמכונה "מגפת הבדידות". בידוד חברתי מהווה איום משמעותי על בריאות הציבור, ועשוי להיות אף קטלני יותר מהשמנת יתר. אחד מתוך חמישה מקרי מוות בקרב בוגרים (20%) נובע מהשמנת יתר (על כל סיבוכיה). מכאן שאם בעולם כעשרים אחוז מתים מהשמנה (על כל סיבוכיה), ובדידות קשה הימנה, הרי שמבדידות (על כל מוראותיה) מתים כרבע מהאנשים. כך נכתב באחד המחקרים בנושא:¹⁹

...בדידות כרונית או בידוד חברתי עלולים לגרום לנזקים נפשיים ובריאותיים. מחקרים קודמים הראו על קשר בין בדידות לבעיות בריאותיות פיזיות; מבעיות בשינה ועד לדמנציה ובעיות במערכת הלב וכלי הדם. הקשר בין בדידות לבריאות הגוף אינו ידוע במלואו, אך סבורים כי מדובר בשילוב של גורמים פסיכולוגיים המשפיעים על הבריאות הפיזית שלנו, בהיעדר מערכת תמיכה.

סיכום

העולה מכל שנאמר הוא הקביעה שגודל הסכנה שמותר לאדם להיכנס אליה בעבור ממונו, בעבור פרנסתו או בעבור סיטואציה שבה יכול להיווצר קונפליקט בין חיים לחיים, תלויה במצב הפיזי והנפשי הסובייקטיבי של כל אדם. גם אחר היוועצות עם מורה הוראה, רק הוא מכיר ויודע טוב מכולם מה יאריך את ימיו ומה ח"ו יקצרים, וע"כ ההחלטה בידי, ק"ו במצב שבו אין לאדם שהות או יכולת להיוועץ עם מורה.

א. מיותר לציין שבהכרעות הרוח גורל אלו שיש בהן להאריך או לקצר חייו של אדם יש להיוועץ במורה הוראה.

19 מכון דוידסון שלייד מכון ויצמן למדע, 5.5.2020. בעיתון גלובס, 20.4.2020, ד"ר יורם מערבי, מומחה בגריאטריה מבית החולים הדסה, מזהיר מפני התוצאות הקשות של הבידוד החברתי, דמנציה, סוכרת ואף עלייה בתמותה. "המחיר הזה עולה על הסיכון של הקורונה".

ב. יחד עם זאת מכיוון ש"יודע לב מרת נפשו" והאדם חש, יותר מכול, מה מתחולל בקרבו פנימה, בסופו של חשבון, רק הוא יכול להכריע כיצד לפעול.

בנידון דנן, כאשר צריך להכריע בין הימנעות מיציאה מהבית, המסייעת מחד לשמור פיזית על החיים, ומאידך היא כרוכה במחירים פיזיים ונפשיים אחרים המסכנים את החיים, או לצאת לעבודה תוך סיכון, על האדם לבחון היטב: א. שהוא חש באמת שאיבוד הפרנסה או השהייה בבית מדרדרים אותו למצב של ספק פיקוח נפש. ב. לשקול היטב מה יוסיף לו יותר חיים, הישיבה בבית ללא פרנסה, או פרנסה תוך כדי סיכון נפשו, ולהכריע בהתאם.

כמובן שגם אדם שהגיע למסקנה שעליו לצאת לפרנסתו, ולאור האמור הדבר אכן מותר לו, חובה עליו לפעול בהתאם להנחיות הנדרשות, ולהימנע מכל סיכון חייהם של אנשים אחרים.

